

O'ZBEK TILIDA SO'Z YASALISHI USULLARI VA ULARNING ZAMONAVIY KO'RINISHLAR.

Nuraliyeva Sevinchbonu Nurmuhammad qizi

O'zbek tili boy lug'at tarkibiga ega bo'lgan rivojlangan tillardan biridir. Tilning boyishi va yangi tushunchalarni ifodalash imkoniyatining kengayib borishi, avvalo, so'z yasalishi jarayonlari bilan chambarchas bog'liqdir. Jamiyat taraqqiyoti, ilm-fan va texnologiyaning rivojlanishi natijasida tilda yangi so'zlarga ehtiyoj ortadi. Shu sababli so'z yasalishi tilshunoslikning muhim bo'limlaridan biri hisoblanadi. So'z yasalishi orqali mavjud so'zlardan yangi ma'noli birliklar hosil qilinadi va tilning lug'at boyligi kengayadi. Hozirgi davrda o'zbek tilida an'anaviy so'z yasalishi usullari bilan bir qatorda zamonaviy usullar ham faol qo'llanmoqda. Ayniqsa, axborot texnologiyalari, internet tarmog'i, ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlar tilga ko'plab yangi birliklarni olib kirayotgani kuzatiladi. Bu esa o'zbek tilining rivojlanish jarayonida yangi lingvistik hodisalarni yuzaga keltirmoqda.

O'zbek tilida so'z yasalishining bir necha asosiy usullari mavjud bo'lib, ular orasida affiksatsiya eng faol va mahsuldor usul sanaladi. Affiksatsiya usulida so'z o'zagiga qo'shimchalar qo'shish orqali yangi so'zlar hosil qilinadi. Masalan, "ish" so'ziga "-chi" qo'shimchasi qo'shilib "ishchi", "bilim" so'ziga "-don" qo'shimchasi qo'shilib "bilimdon" so'zlari yasaladi. Ushbu usul qadimdan o'zbek tilida keng qo'llanib kelmoqda va bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan.

Kompozitsiya usuli ham o'zbek tilida muhim o'rin tutadi. Bu usul ikki yoki undan ortiq mustaqil so'zlarning qo'shilishi orqali yangi ma'noli birlik hosil qilishga asoslanadi. Masalan, "qo'lsoat", "temiryo'l", "mehnatsevar" kabi so'zlar kompozitsiya asosida yasalgan. Zamonaviy til taraqqiyotida ushbu usul yordamida texnika va texnologiyaga oid ko'plab yangi atamalar yaratilmoqda.

Qisqartma usuli ham zamonaviy o'zbek tilida faol ishlatilayotgan so'z yasalish usullaridan biridir. Ayniqsa, tashkilot nomlari, texnik tushunchalar va xalqaro atamalar

qisqartma shaklda qo‘llanadi. Masalan, OTM, BMT, AI kabi birliklar nutqda keng iste‘mol qilinmoqda. Bu usul tilning ixchamligi va qulayligini ta‘minlashda muhim rol o‘ynaydi.

Semantik usul orqali esa mavjud so‘z yangi ma‘no kasb etadi. Masalan, “tarmoq” so‘zi ilgari daraxt shoxlarini anglatgan bo‘lsa, hozirgi kunda internet va aloqa tizimlari ma‘nosida ham qo‘llanmoqda. Shu tariqa til taraqqiyoti davomida ko‘plab so‘zlarning ma‘nosi kengayib yoki o‘zgarib bormoqda. Zamonaviy o‘zbek tilida xorijiy tillardan o‘zlashgan birliklar asosida yangi so‘zlar hosil qilish jarayoni ham kuchaygan. Ayniqsa, ingliz tilidan kirib kelgan “blogger”, “marketolog”, “onlayn”, “selfi”, “podkast” kabi birliklar bugungi kundalik nutqda faol ishlatilmoqda. Bu jarayon globallasuv va axborot almashinuvi bilan bog‘liq bo‘lib, tilning zamonaviy rivojlanishiga ta‘sir ko‘rsatmoqda. Shuningdek, internet tili va ijtimoiy tarmoqlar ta‘sirida yangi so‘z shakllari yuzaga kelmoqda. Yoshlar nutqida qisqartirilgan, aralash yoki norasmiy birliklarning ko‘payishi kuzatiladi. Masalan, “admin”, “like bosmoq”, “post joylamoq” kabi birikmalar zamonaviy kommunikatsiyaning mahsuli hisoblanadi. Bunday birliklar tilning jonli va harakatchan tizim ekanligini ko‘rsatadi. O‘zbek tilida so‘z yasalişining zamonaviy ko‘rinishlari nafaqat adabiy til, balki ommaviy kommunikatsiya vositalari orqali ham faol rivojlanmoqda. Televideniye, radio, internet nashrlari va ijtimoiy tarmoqlar yangi so‘zlarning tez tarqalishiga xizmat qilmoqda. Ayniqsa, raqamli texnologiyalar bilan bog‘liq atamalar qisqa muddat ichida keng iste‘molga kirib bormoqda. Masalan, “foydalanuvchi”, “ilova”, “obunachi”, “kanal yurituvchi” kabi birliklar zamonaviy ehtiyoj natijasida shakllangan so‘zlardir. Bu holat tilning jamiyat hayoti bilan uzviy bog‘liqligini ko‘rsatadi.

So‘z yasalişida kalkalash usuli ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu usulda xorijiy til birliklari ma‘no jihatdan tarjima qilinib, yangi so‘z yoki birikmalar hosil qilinadi. Masalan, “sun‘iy intellekt”, “ijtimoiy tarmoq”, “tezkor xabar” kabi birliklar boshqa tillardagi tushunchalarning o‘zbek tilidagi muqobil shakllari hisoblanadi. Bunday birliklar tilning milliy xususiyatlarini saqlab qolgan holda yangi tushunchalarni ifodalash imkonini beradi. Hozirgi o‘zbek tilida terminologik qatlamning kengayishi ham so‘z yasaliş

jarayonlari bilan chambarchas bog‘liqdir. Fan, tibbiyot, iqtisodiyot va texnika sohalarida yuzlab yangi atamalar paydo bo‘lmoqda. Masalan, “raqamlashtirish”, “innovatsion”, “biotexnologiya”, “kibermakon” kabi so‘zlar ilmiy uslubning faol birliklariga aylangan. Bu kabi terminlar ko‘pincha affiksatsiya yoki o‘zlashma birliklar asosida hosil qilinadi.

Badiiy adabiyotda ham mualliflar individual uslub yaratish maqsadida yangi so‘zlardan foydalanadilar. Adiblar ba‘zan mavjud qo‘shimchalar yordamida yangi ma‘noli birliklar yasaydi yoki so‘zlarga obrazli ma‘no yuklaydi. Bu esa tilning estetik imkoniyatlarini kengaytiradi. Masalan, poetik matnlarda uchraydigan “darddosh”, “ko‘ngilnavoz”, “xayolot” kabi birliklar emotsional-ekspressiv ma‘noni kuchaytirishga xizmat qiladi.

Yoshlar nutqida slang va norasmiy birliklarning ko‘payishi ham zamonaviy so‘z yasashining o‘ziga xos jihatlaridan biridir. Turli qisqartmalar, inglizcha-o‘zbekcha aralash birliklar ham kundalik muloqotda keng uchramoqda. Masalan, “chatlashmoq”, “bloklamoq”, “reyting qilmoq” kabi so‘zlar yangi kommunikativ ehtiyoj mahsulidir. Ayrim tilshunoslar bunday jarayonlarni tilning tabiiy rivojlanishi sifatida baholasa, boshqalari adabiy til me‘yorlariga salbiy ta‘sir ko‘rsatishini ta‘kidlaydi. Tilning lug‘at boyligini oshirishda shevalarning ham o‘rni katta. Ayrim hududiy birliklar adabiy tilga kirib, umumxalq iste‘moliga aylanmoqda. Bu jarayon o‘zbek tilining ichki imkoniyatlarini namoyon etadi. Shu bilan birga, yangi so‘zlarni yaratishda milliylik va tushunarlilik tamoyillariga amal qilish muhim hisoblanadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, o‘zbek tilida so‘z yasalishi usullari til taraqqiyotining muhim omillaridan biri hisoblanadi. Affiksatsiya, kompozitsiya, qisqartma va semantik usullar orqali tilning lug‘at boyligi muntazam ravishda kengayib bormoqda. Zamonaviy texnologiyalar va globallashuv jarayonlari esa yangi so‘zlarning paydo bo‘lishiga sabab bo‘lmoqda. Shu bois o‘zbek tilidagi so‘z yasalishi hodisalarini ilmiy jihatdan o‘rganish va ularni amaliy nutqda to‘g‘ri qo‘llash muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hojiyev A. O‘zbek tili so‘z yasalishi. — Toshkent: O‘qituvchi, 2007.
2. Nurmonov A. O‘zbek tilshunosligi asoslari. — Toshkent, 2013.
3. Madvaliyev A. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. — Toshkent: Fan, 2008.
4. Rahmatullayev Sh. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. — Toshkent, 2020.
5. Mahmudov N. Til va nutq madaniyati. — Toshkent, 2019.